

ЗА ЕДИН МОТИВ И ЕДИН ОБРАЗ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПОЕЗИЯ

Цвета Унджиева

Културно-просветното възраждане и националноосвободителното движение издигнаха чувството за родината у българина в непреходна ценност, в най-скъпо достояние. Върховен поетически израз това чувство намери в поезията на Христо Ботев. В последната си поетическа творба, когато бе вече близо до края на своя кратък, труден и вдъхновен живот, великият поет стигна до висшия синтез на това чувство:

О, майко моя, родино mila...

В своята знаменита елегия за гибелта на Васил Левски Ботев не само намира най-висок синтез на чувството към родината-майка, той създава и широко общен, монументален образ. Този образ е ненадминат в нашата поезия по дълбочина и сила на чувството. Той е верен на възрожденската поетическа традиция и същевременно по поетическото си съвършенство бележи качествено нов момент в нейното развитие. В интересната си статия „Към историята на един мотив в българската поезия“ Тончо Жечев развива подробно тази мисъл и проследява историята на мотива за родината в нашата поезия. „Поетите на нашето възраждане — пише той — непосредствено, естествено и пълноценно чувствуват своята родина като майка и своята майка като родина... Кръвното родово чувство... засяга не само неговия физически носител, но и най-абстрактната формация от този род, майката на всички ни, нашата родина... Ботев чувства отечеството като нещо живо, реално, нещо, към което принадлежи, както към майка си в Калофер.“¹ Вазов също до края на живота си запазва ненакърнено своето чувство към родината. „В това негово чувство — пише Т. Жечев — присъствуват всичките звена на една здрава и единна верига — майка, семейство, роден град, родина.“² Вазов е последният поет с възрожденско съзнание. След него този мотив претърпява сложно развитие, дълбоки, коренни промени в поезията на Смирненски, на Яворов, на Гео Милев, на Димчо Дебелянов и Лилиев, на Димитър Подвързачов и Никола Вапцаров. Представата за този мотив, за този образ в българската поезия ще се обогати, ако се разгледа той по-детайлно в Ботевите стихотворения и ако зрителният лъч се обърне към Ботевите предходници и съвременници поети. Особено интересно би било да се проучи как възрожденският читател го възприема, какви „необходимы връзки“ съществуват в неговото съзнание между образите на майка и родина.

¹ Тончо Жечев. Критически погледи. С., 1975. с. 249, 250.

² Пак там, с. 254.

Сливането на образите се създава с пробуждането на националното съзнание. То се осъществява естествено, спонтанно във все още патриархалното съзнание на българина, познал и свързал в една мисъл и едно чувство род и родина. Тази силна, бихме я нарекли, кръвна връзка, се поражда още със зова на Атонския монах: „Българине. . . , знай свой род. . .“ У Паисий и неговите последователи и ученици този зов е белег на ново самосъзнание и същевременно той сякаш идва през робските столетия от славното историческо минало. Паисий извършва своя подвиг от ревност „по рода и по отечество болгарское“, той се обръща най-напред към тези „читатели и слушатели. . . кои ревнуете и усърдствуете по своего рода и по свое отечество болгарское“. Будителите на нацията след Паисий, предводителите на народа и творци на неговата нова култура и литература, утвърждават този образ. Неофит Бозвели, неразделно свързан с патриотичния подвиг на Хилендарския монах и с неспокойния, борчески дух на неуморимия книжовник и писател Софроний Врачански, наложи на съзнанието на следващите поколения широко обобщения образ на Мати България — алегоричен образ на родината, на нейните вековни страдания и на народа, събудил се за нов живот. Ръкописите на „Плач бедния Мати България“, създавани през дългите дни и нощи в манастирите, където Неофит е заточен, не стигат веднага до съвременниците и поради това не участвуват в живия литературен процес. Но показателен и красноречив е самият факт на тяхното създаване през 40-те години на XIX в., на тяхното творческо претворяване в съзнанието на такъв народен будител и водач като Неофит Бозвели. Мати България е символ на родината — обобщен, отвлечен и същевременно много близък до сърцето на българина. Бедната Мати България плаче за скъпите си рожби — едни прокудени, други „безсовестно порабощени“ — плаче с „кървави сълзи“.

Могъщата сила на личността на Неофит Бозвели като човек и като писател въздейства дълбоко върху съвременници и идващи поколения. Нравствената светлина на неговия възрожденски, будителски дух осветява пътя на дейците, свързани с новия период от развитието на Българското възраждане и възрожденската литература. По неговия път тръгват Георги Раковски и Петко Славейков. От ръкописите на Неофит Бозвели чрез внушенията на неговата личност и дело образът-символ на Мати България продължава да живее. Живее в поемите на Раковски и в бунтовните песни на Чинтулов от 50-те години на века, живее в поезията на Славейков и на Жинзифов.

В годините на революционен подем и големи надежди по време на Кримската война Добри Чинтулов изпява своята патриотична, призивна песен „Българо, мила майко“:

Българо, мила майко!

Ще ли още ти да спиш?

.....
Твоите синове юнаци

искат в Балкан да вървят.

Вероятно още преди Чинтулов Петко Славейков търси поетическо възплъщение на страдащата Мати България:

Ти, майко мила, недей въздиша,

.....
недей ти плака, о майко мила!

И за да няма никакво съмнение за коя майка пее, поетът продължава:

Знам, че (си), майко, много страдала,
живот спокоен не си познала
от толкоз време, стотин години.

Стихотворението е озаглавено „Раздумване“ и е написано в 1851 г. Получило широка популярност, то се разпространява бързо като народна песен. Очевидно то е допадало много на душевния мир на българския възрожденец. Бачо Киро го преписва на много места в своите ръкописни сборници и песнопойки, като прибавя от себе си революционни призивни стихове:

Остри си саби ще си измъкнем —
смърт на тирана всички ще викнем.
Тяхната майка нека да плачи,
нашта е сита, вече не рачи.
Аз, мила майко, за тебе аз жалея,
за твоята свобода кръв да си пролея.¹

След десетина години Славейков отново ще призове образа на родината-майка, отново ще чуем нейния горък плач. И, струва ни се, с нещо този образ ще допринесе за раждането след нови десетина години на безсмъртния образ на България, майката-родина, която плаче за своя най-велик син, увиснал на бесилото. Христо Ботев е чел вестник „Гайда“, както вероятно и всичко писано от Славейков. Не случайно от далечна Одеса той изпраща именно на Петко Славейков за публикуване във в. „Гайда“ своето първо стихотворение „Майце си“. Редица по-късни Ботеви образи и реминисценции във фейлетоните му и изобщо в сатиричните му творби са навеяни от „Гайда“. Вероятно Славейковото стихотворение „Плач“, публикувано в „Гайда“ (бр. 11 от 2. XI. 1863), е оставило жива следа в поетическото съзнание на съвсем младия Ботев. По идейното си съдържание и цялостна художествена концепция Славейковото стихотворение е далеко от Ботевите песни. Но два образа от Славейковия „Плач“ преминават, осъзнато или не, в Ботевата лирика, претворени, подчинени на нова художествена система, на нов идейно-емоционален поетически свят — образът на майката родина и на робската люлка. . .

Родино свята, родино мила,
плачи да плачем със тебе двама,
че ти се копей ужасна яма
от клети сина, шо си кърмила.

И последната, трета строфа:

Своите братя люлей изкусно,
със думи благи той ги приспива,
а майчици си очи прикрива,
за да я бутне във робство гнусно.²

Образът на майката-България, назован точно от Славейков „Родина свята“, приет от народа като свой, сраснал се с народното съзнание, навлиза в творчеството на всички възрожденски поети. През 60-те години на века Райко Жинзифов го обогатява с нови чувства; мъката и тревогата за съдбата на родината се слива с болезнената носталгия на осъдения да живее в далечна чужда страна на-роден син,

в страна далечна с природа дива. . .

О! В тая страна, в коя не можеш
да видиш ден чист и прозрачен,
в стая затворен, самичек лежиш,

¹ П. Р. Славейков. Съчинения, т. I. С., 1963. с. 27, 374. Също „Бачо Киро Петров. Материали и документи. Събрали Ал. Бурмов и Ст. Стойков. С., 1937. с. 10, 176.

² П. Р. Славейков. Съчинения, т. I. С., 1963. с. 136.

а дух ти стават див и мрачен. . .

И днеска търпиш, и утре страдаш
инеусетно как свещ ся топиш. . .

за обща майка, за България,
за ум, за ука, за просвещение,

за европейско това ученье.¹

Жинзифов определя точно образа — „за обща майка, за България“. След няколко години той пише стихотворение, озаглавено „До българската майка“ — изцяло в духа на съществуващата вече традиция:

Майко злочестна, ти, майко страдалница,
мътни са сълзи ти, как у Брегалница. . .

по си застанала, майко, над сина си? . . .²

Дори когато отделя майка и братя от татковина, образите не заживяват самостоятелен живот, традиционната връзка между род и родина надделява. В стихотворението „Гулаб“ поетът изпраща вярната птица в далечния роден край с жалното си гукане да разбуди неговите братя, да разсъни неговата майка, да им каже, че е изпратена от

една душа, коя страда
за злостастната си майка
и невинните си братя.

Избягал далеко, за да не гледа „българската мъка“, оставил майка и братя, поетът е изпълнен с готовност да помогне на своята татковина. Образите на злостастната поетова майка, на българската майка, на родината се преливат естествено един в друг.

Петко Славейков през 1873 г. в една от най-хубавите си елегични лирични творби „Жестокостта ми се сломи“ пише:

Но, майко, чух, как богу дух си дала,
преследвана, и то за моя грях,
размислих как невинно си страдала
за туй, нали, че твой син ази бях? . . .

„Славейков — отбелязва правдиво Т. Жечев — е останал без майка още пеленаче и цял живот го е съпътствувало чувството на сираците. Именно затова неговото стихотворение. . . е нагледен пример как поетите на нашето Възраждане непосредствено, естествено и пълноценно чувствуват своята родина като майка и своята майка като родина.“³

В последните, героични и кървави години преди освобождението на България Ив. Вазов подема и осъществява тази традиция с дълбока вътрешна убеденост и искреност. Той страда със своя народ, той е приобщен към неговата съдба. Като верен негов син той чувства и отразява трагедията на априлските дни от 1876 г.:

¹ „На чуждина“ — Братски труд, 1862, кн. 4; Райко Жинзифов. Съчинения. С., 1969. с. 69—70.

² Райко Жинзифов. Съчинения. С., 1969. с. 85—86.

³ Т. Жечев. Критически погледи. С., 1975. с. 250.

На теб, Българю свещенна,
поклоням песни си сега.
На твоите рани, кръв безценна,
на твоята жалост и тъга.

Образът на България — родината свещена — се слива с образа на родната майка, поетът не може да не откликне на нейния зов:

Приими тез песни, майко мила,
отйек на жалостний ти зов. . .

И у Вазов през 1876 г., както у Ботев, този образ се свързва с образа на родния Балкан:

О, майко, аз видях тиранът,
като ръцете си вапца
в кръвта на твоите деца
и чух как плачеше Балканът. . .¹

Чувството на поета към родината-майка е необятно:

О, Българю! Ти, майко жална. . .

То идва от дълбините на историята:

. . . и пет столетия душа си брала. . .

Образът е олицетворен с много подробности: тя, мъченицата майка-родина, е с „коса разстлана, със бузи бледни, със плачещ поглед и с устни ледни. . .“ За нея поетът пее, за родината, която „люби и обожава“, чието „свещено име“ той брани.²

Наред с тази силна жизнена традиция в творчеството на някои възрожденски поети се набелязва и една друга линия в развитието на образа — отслабване на връзката между майка и родина, опит да се създаде конкретен образ на българската майка, опит, който в повечето случаи не дава реален резултат. Той е интересен повече като тенденция и перспектива в развитието. Все още няма необходимите условия за раждането на такъв образ. Доколкото съществува, той най-често е така обобщен, че неизбежно се приближава към образа на майката-родина. Тези процеси са отразени в знаменитата поема на Раковски „Горски пътник“ и „Предвестник на Горскогo пътника“. През 1853 г. един разпаден родолюбец българин се прощава с България и със своята майка. Образите са отделени:

Оставай сбогом, бедно отечество!
Прошавай ти, майко, аз отивам
далеч от тебе, мила моя, в странство. . .

И по-нататък в своето „Отлъчение от България еднаго разпаленого родолюбца българина в лет. 1853“ лиричният герой се обръща пряко към своята майка:

Аз зная, майко, оставаш неутешна. . .

и веднага в следващата строфа:

За отечество славна смърт мне надлежи. . .

Колкото и да са свързани в съзнанието на поета майката и родината, колкото и да са близки и да се асоциират, в „Отлъчението“ на Раковски те не се сливат. На своята майка поетът оставя най-скъпия си завет:

¹ „На България“. — И в. Вазов. Събрани съчинения. С., 1955, т. I, с. 105.
² „Подъл ли е българският народ?“ — И в. Вазов, Събрани съчинения. С., 1955, т. I, с. 126.

Кога ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаш,
.....
Но гроба ми прилежно да издириш.

Героят иска от нея да напише със златни букви на неговия гроб:

„За вяра и за свобода погина славен!“

Майка и родина за пръв път ясно се отделят, съществуват паралелно, но образът на майката е лишен от конкретни черти, не оживява като самостоятелен, жив образ.

В поемата „Горски пътник“ Раковски подробно пресъздава страданията и жалбите на майката, чийто син е убит. Тя рони „кървави сълзи“ за единичкия си първороден син, от плача ѝ вехне зелената гора. Жалби, вопли, клетви, въпроси и възклицания.

Мати за чедо земя разгърта.
.....
Майка ти тъга черна покрива!..
.....
Сърце покрива черна сен. . .

Ридаеща, майката пада на земята с последни вопли: „Рожба миличка, само единичка!“... Но многословните, сърцераздиращи жалби не са в състояние да уплътнят, да оживят образа.

След Раковски Райко Жинзифов пише поемата си „Кървава кошуля“, в която се стреми да пресъздаде мъката на майката, чийто единствен син е убит. Скръбта отново е многословна, сърцераздираща, жалбите приповдигнати. Без да превъзмogne решително съществуващата традиция, Жинзифов все пак съумява да създаде образ на обикновена майка, изпълнена със страхове за единствения си син, предпазлива, напласена, майка страдалка, без героичен ореол. За да предпази сина си от беда, тя го възпитава в дух на покорство и подчинение.

По-голяма жизнена правдивост и убедителност постига Д. Чинтулов в стихотворението си „Стара майка се прощава със сина си“. Думите на майката са прости и искрени, чувствата естествени. Образът е съвсем обикновен.

Прощавай, синко, много здраве,
едничка рожба на светът;
така съдбата нам направи
син с майка да се разделят. . .

В развълнуваните и наивно-простодушни думи, с които старата майка се прощава със своя син, се чувства поетическата инвенция на Чинтулов, спонтанната сила на неговия талант, който избликва непринудено и разрушава създадената традиция. Искрената изповед на майката завършва все така обикновено, човешки просто:

Душата ти не ще забрави
това, що ти хортувах аз.
Върви, носи си много здраве
и споменувай пак за нас.

С този непосредствен конкретен поетически образ Чинтулов се приближава най-плътнo до Ботевия поетически свят.

Като всеки изключителен, велик поет Христо Ботев изразява най-пълно духа на своето време и душевността на българина през Възраждането. И за Ботев родината и майката са сродни, вътрешно единни, по-скъпи от всичко на света,

с огромна сила и власт над нас. Но като всеки изключителен поет Ботев не само изрази най-силно духовния мир на своя съвременник, но и със свръхчувствителните си поетически антени долови тенденциите на развитието, надрасна своето поетическо поколение. Набелязаната тенденция у Раковски и особено у Жинзифов и Чинтулов към създаване на конкретен жив образ на българска майка Ботев съумява да осъществи пълноценно. Още в първата негова поетическа творба „Майце си“ оживява този образ. Стихотворението е лирична изповед, искрена, съкровена. Както не бихме могли да отделим лиричния герой от поета в „Майце си“, така трудно е да се отдели образът на майката в стихотворението от поетовата майка. Три години поетът живее далеч от родна стряха, далеч от „баща и сестра, и братя мили“, три години в далечния пристанищен град, в студентата чужда страна младият Ботев е лелеял скъпия образ на майка си, спомнял си е нейните жални песни, нейните тъжни клетви. Нерадостна е била съдбата на Иванка Ботева, непрекъснат тежък труд, грижи, болести, недоимък. След смъртта на Ботьо Петков животът ѝ става непосилно тежък, голямото семейство живее в мизерия. Писмата на Иванка Ботева са забележителен документ за нейния живот и за душевния ѝ свят. Дори езикът на нейните писма по своята простота и свежест напомня за първичната сила и чистота на народното творчество и своеобразно кореспондира с Ботевата поетическа реч в „Майце си“ и в други негови лирични творби. През юли 1871 г. Иванка Ботева споделя с Н. Геров своите скърби, отправя към него „с крайна жалба“ голяма молба: „Знай, господине Найдене, нашата жалост и милост кое е: сина ми Христия, който живее в Ибраила, временно желая за него да си доди, защото вие познавате нашата немощ и бедност — как ни съм доволна да прехранювам и облачам тия бедни сираци и нямам си нийде никого, който да ми помогне. И нашата надежда се отнася първо на Бога и после на него. . .“ Ботевата майка дълги години гледа болен син, прикован на легло от костна туберкулоза. В края на същото писмо тя пише: „Затова плача и жая за сина си Христия да си доди той да помогни на брата си и да го настани в друго училище, и да види бедния си жалостний брат Петър, който е в голямо окаянство, чи седи се на едно място, чака и погледва за брата си Христия.“¹

Жалбите на Ботевата майка и нейният укор към първородния син са реален факт. Тя го чака и го укорява, и му вярва, и споделя неговите надежди и мечти, и го разбира.

Нежна загриженост изпълва Ботев към неговата майка и силен копнеж за майчина ласка и прегръдка. В минути на отчаяние, на дълбока вътрешна криза майчината топлина е за поета последна утеха. Така е в първата лирическа изповед на Ботев, в „Майце си“ — дълбоко личностна, интимна творба, в която социалните колизии са далечен фон, техният тътен се дочува като далечно ехо. Образът на майката е разкрит чрез драмата на героя. Взирането в личния свят, проникването в психологическите глъбини на чувствата и настроенията на лиричния герой е ново явление във възрожденската поезия. Възрожденският читател вероятно не е прониквал в многоизмеримостта на елегията, възприемал е еднопосочно образа на героя, в духа на наложилата се вече традиция — като елегична патриотична жалба, отправена към майката-родина. Епохата е запазила сигурни документи за въздействието на Ботевата песен, възприета от широките народни маси като народна песен, а от българската интелигенция на времето като алегория на поробената родина и на страданията на нейните синове. Бачо Киро преписва Ботевото стихотворение в своя ръкописен сборник, като му поставя ново, свое заглавие: „Един родолюбив българин с патриотическо чувство тъжи майка си (за България)“. В края на преписа той добавя две нови строфи:

¹ Из архивата на Н. Геров, кн. 1, 1911, с. 37.

О, боже мили, ще ли помогнеш
на нашия народ, да го избавиш
от туй зло племе клето османско,
от тежко иго, клето, тиранско.

Каква зла чест достигнал
нашият народ —
в робство да си окайва
бедния живот.¹

Очевидно скромният учител, поет и революционер Бачо Киро е допълнил в Ботевата елегия това, което не е намерил в нея — пряко дидактичното патриотично внушение.

Когато в 1876 г. Хр. Ботев трескаво подготвя четата и се стяга за път, единствено с майка си той споделя своите замисли, тя знае за предстоящата раздяла и не прави опит да спре своя първороден син, морална и материална опора на голямото семейство, баща на дете-кърмаче. . . Тя знае, че не може да го спре, и го разбира. Тя моли само за едно — да не взима в четата по-малкия си брат Кирил. Но Ботев също не може, вероятно и не прави опит да спре брат си. Когато в пролетната вечер в Букурещ, на 13 май, синът отива да се сбогува с майка си, тя загубва сваят от безпределна майчинска мъка.

Както в „Майце си“, съвсем млад, далеко от бащин дом, поетът със своите свръхчувствителни антени усеща страданията на своята майка и болезнено чувства своята отговорност за дълбоките рани, покрили сърцето ѝ, така и в 1868 г., когато се готви да мине Дунав с четата на дядо Жельо, в поетическото си въображение той преживява раздялата със своята майка. Осем години преди да поеме пътя към смъртта и безсмъртието, Ботев преживява своето заминаване —

ах, утре като премина
през тиха бяла Дунава.

Когато пише, по думите на Зах. Стоянов, своето „поетическо завещание до родителите си“ през 1868 г., майка му е в Калофер, но той я чувства до себе си, изпитва непреодолима вътрешна потребност да я успокои:

Не плачи, майко, не тъжи,
че станах ази хайдутин,
хайдутин, майко, бунтовник,
та тебе клета оставих
за първо чедо да жалиш.

Първородният син, прокуден в тежка чужбина, отправя своя дълъг монолог към нея, към майката, той изпитва потребност всичко да ѝ обясни, за всичко да я подготви. Той споделя с нея най-съкровените си мисли и чувства, болката си за бащиното огнище, за първо либе, за баща и братя, готовността си да загине за своя народ, за правда и за свобода.

Дали когато отива да се прости със своята майка в Букурещ на 13 май, осем години след като е написал „поетическото си завещание“, Ботев е могъл да допълни с нещо своя прощален поетически монолог — толкова богат и пълен с тънки нюанси в чувствата и преживяванията?

Между „Майце си“ и „На прощаване“ има естествена приемствена връзка — и двете са изповедни творби, отправени до най-скъпото същество, до родната майка:

¹ Бачо Киро. Материали и документи. Събрали Ал. Бурмов и Ст. Стойков. С., 1937. с. 228. Вж. и Ст. Стойков. Христо Ботйов и неговите съвременници. — Просвета, II, 1937, кн. 6, с. 758—759.

Ти ли си, мале, тъй жално пела. . .

Не плачи, майко, не тъжи. . .

И в „На прощаване“, както в „Майце си“, образът на майката е неразделно свързан с образа на героя; измъчен, разпънат от тежка вътрешна криза, поетът в „Майце си“ изплаква пред своята горка майка „страдното си сърце“, чува нейните жални песни. В „На прощаване“, изпълнен с активна, борческа готовност, той издига до себе си своята „майка юнашка“, той вярва в нея и се гордее с нея. Тя ще бъде до неговото рамо винаги — и в победата, и в поражението. Юнашка майка, тя е съпричастна на неговото бунтовно дело дори само затова, че го е родила „със сърце мъжко, юнашко“. Синът иска от тази българска майка юнашка твърде много: ако се върне победител, заедно с него да произнесе заветните думи „свобода и смърт юнашка!“, а ако падне в боя, да предаде тез „две думи заветни“ на невръстните му братя. Въображението на поета рисува нови картини, чувствата на майка и син са богато нюансирани, изпълнени с благородна съдръжаност. Трагедията на майката, загубила своя първороден син, е внушена живо, зримо. Контурите на образа се набелязват неусетно — в тъгата, с която майката ще гледа веселото хоро, в срещналите се погледи между майка и любима, във въздишката на майката, в сълзата, капнала на старите майчини гърди. . .

Възрожденската поезия не познава такива тънки психологически вниквания, такива нюанси в изграждането на образите. Ботев надраства поетическата традиция — като поет новатор и поет на новото време той усложнява психологическия рисунък и сътворява образи плътни и жизнени, с конкретни човешки черти.

Образът на майката в „На прощаване“ е съвсем конкретен — поетът се обръща към своята родна майка. Калоферката Иванка Ботева знаела наизуст и пеела над 300 народни песни. Тя подписва писмата си до Найден Геров „Ивана учител Ботева“ с чувство на гордост за своя съпруг и на лично достойнство. Тя тъче, преде, шие, работи по чужди къщи, за да отгледа децата си. Двама сина умират в ръцете ѝ от туберкулоза, любимият първороден син Христия, както го нарича тя в писмата си, загива от вражески куршум като войвода на чета; помладият Кирил, четник в Ботевата чета, е заловен след разгрома на четата и заточен в Диарбекир; след Освобождението, в Сръбско-българската война от 1885 г. загива на бойното поле Боян. . . С тази своя майка именно се прощава поетът, на нея предава своя революционен завет към братята си. За нея мисли, когато пише своето „На прощаване в 1868 г.“, нейния образ вижда и го пресътворява, като създава широко поетическо обобщение. В „На прощаване“ Ботев създава конкретен образ на българска майка, конкретен и същевременно обобщен, типичен, без да придава на този високохудожествен образ черти на „свръхмайка“, „майка на всички ни, т. е. отечеството“¹.

Образът на майката, мотивът майчина обич, отношенията майка — син, майка — родина, не се изчерпват в „Майце си“ и „На прощаване“. Те живеят в съзнанието на поета до последната му творба и се осъществяват по различен начин. Разнообразието и богатството на образите, пресъздадени от него, е ново явление във възрожденската поезия. Нов и интересен е образът на Чавдаровата майка в поемата „Хадуті“. Майчината обич, майчините тревоги и страхове за единичката рожба, трагичното страдание пред надвисналата опасност са разкрити проникновено, с един жест, с един поглед, с едно ридание. Мъката на майката е внушена, бихме казали, с велика простота.

. . . гледа си в очи Чавдара,
във очи черни, големи,

¹ Тончо Жечев. Критически погледи. С., 1975 — с. 256.

глади му глава кърдрава
и ръда, клета, та плаче.

Майката слуша дръзките думи на своето момче, тя мълчи и слуша. Но нейното мълчание и подтиснатото ридание говорят много, казват всичко. Ботев притежава рядкото умение без всякакви външни средства, съвсем пестеливо и сдържано да нарисува жив образ, да проникне в неподозирани психологически дълбини, да разкрие сложни човешки отношения, наситени с драматизъм. Отношенията между майка и син са изпълнени със скрито вътрешно напрежение. Синът е по юношески несдържан, избухлив, нетактичен, обхванат от буйни пориви, от силни полюсни чувства и желания. Чувствата и реакциите на майката са сдържани, овладени, страданието подтиснато, във всяко нейно движение има особена топлина, нежност и приглушена болка.

Прегърна майка Чавдара,
в очи го черни целуна,
въздъхна, та му продума. . .

Дотук присъствието ѝ е мълчаливо, но толкова изразително и богато детайлирано, че образът вече живее и вълнува. Думите на Чавдаровата майка разкриват докрай образа, превръщат се в точна, богата, ярка самохарактеристика.

За тебе плача, Чавдаре,
за тебе, дете хубаво,
писано още шарено. . .
Ти ми си, синко, едничък,
едничък, още мъничък,
а лоши думи хортуваш. . .

От всяка дума извира най-чиста и светла майчина обич, ласка, всеотдайност, тънко чувство за такт, за мярка. Хайдушка жена, родила смел и горд син, тя надделява мъката, страха, разбира своето момче, намира сили да му каже истината:

Татко ти ѝ снощи дохождах

Триста ѝ заръчи заръчал,
в неделя да те проведя
на хайдушкото сборище. . .

Естествено е желанието на Чавдаровата майка да отклони своето дете от хайдушкия жребий, да го води далече да учи. Но майчината интуиция безпогрешно подсказва, че надеждата е малка, нейният син започва своя самостоятелен живот и ще тръгне по най-трудния житейски друм. В края на поемата драматизмът в отношенията между майка и син се съгъства. Огромното майчино страдание пронизва последните стихове:

а майка ядна, жалостна,
дете си мило прегърна,
и. . . пак заръда, заплака! . . .

Образът е конкретен и жив, умело индивидуализиран и чрез речевата характеристика. Думите на майката се отличават със своята подчертана народностна свежест и с фолклорен колорит. Образът е в по-голяма степен конкретен и индивидуализиран от образа на майката в „Майце си“ и „На прощаване“, но също така е обобщен. Чавдаровата майка е все същата българска майка — изстрадала, измъчена, майка на смели синове. Тя разбира своя син и както през сълзи и сподавени ридания намира сили да го изпрати на хайдушкото сборище, така след години, загубвайки съзнание от мъка, ще го проводи на смъртен бой. Образът е същият от „На прощаване“ — на българка майка юнашка, но нарису-

ван от нов зрителен ъгъл, в нова житейска обстановка, с нови психологически вниквания и дълбочини, и като краен резултат — нов образ.

В своята поезия Ботев създава и друг, съвсем различен, съвсем нов образ на българска майка. Този образ заема в поезията му по-второстепенно, епизодично място. Но и той е обрисуван пълнокръвно и точно и същевременно съдържа определено идейно, смислово внушение. Майката от „Пристанала“, майката на Стояна, също е хайдушка жена и хайдушка майка, също милее за дом и рожби. Но тя не разбира своите деца, чужда е на техните пориви и идеали. Нещо повече, носител и крепител на консервативните, патриархални нрави и бит, тя се отнася враждебно към борческия, свободолюбив дух на децата си, към техния устрем към бъдещето, тя ненавижда всяка промяна. На фона на волността, светлината, любовта, чиито носители са Стояна и Дойчин, особено ярко изпъква егоистичната затвореност и консерватизъм в преживяванията и чувствата на Стоянината „стара майка“. Поетът я разбира — тази „клета“ майка, възпитана в друг дух и други нрави, много преживяла и изстрадала, която лее сълзи и проклина „ту шерка си, ту Дойчина“. Но не сълзите и страданието преобладават в нейния образ. Мъката ѝ е пронизана с активно озлобление, клетвите ѝ са страшни със своята жестокост и примитивна сила. Тази обикновена, селска жена, която не иска и не може да разбере своите деца и не може да почувствува духа на новото време, се отличава основно от българката майка юнашка от „На прощаване“, отличава се и от Чавдаровата майка от „Хайдути“, и от майката в „Майце си“.

И още веднъж в своята поезия Ботев рисува образ на българска майка — в първото си сатирично стихотворение „Странник“. Майката на „странника“ е измъчена самотница, остаряла, изнеможала в труд и очакване на своя син. Ботев внушава образа съвсем лаконично, с пестеливи средства, с една съвсем неусетно, просто и естествено нарисувана картина: тя толкова дълго го е чакала и толкова много е претрадала и преживяла сама, че когато той наистина се завръща, тя заплаква — „Син дочеках от чужбина!“ — възклицание, което прозвучава като жалба-стон. Майката прегръща сина, синът — майката.

Ще прегърнеш мъжка снага,
а ти нейни стари кости. . .
.....
ще чуиш майчина си тъга. . .
ще чуиш нейни думи прости. . .

Всичко в образа внушава старческа изнемога, тъга. Тъгата се „чува“. В простите думи на тази „стара майка“ е отразен целият трагизъм на нейната съдба, на не-радостния ѝ живот:

Турци тейка ти убиха,
братята ти и двоица
полежаха, па изгниха,
отровени във тъмница.

Трагизмът се засилва от пълната самота на майката. Нейните думи не получават желаниа отзвук. Синът не е достоен син.

Няма да е пресилено, ако отбележим, че в Ботевите 20 песни образът на българската майка е обрисуван богато, разнообразно, при различни жизнени ситуации.

За пръв път Ботев пълно слива в своята поезия образа на майка и родина в последното си стихотворение, в безсмъртната си елегия „Обесването на Васил Левски“. В своята последна поетическа творба той най-пълно осъществява възрожденската традиция, като несъмнено я издига до недостигнати художествени висоти и отново се изявява като поет новатор. Образът, който създава, е дълбоко изстрадан:

О, майко моя, родино mila. . .

Още в началото, в първия стих, в първите думи образът на майката прераства в образа на родината. Образът на родината се олицетворява в майката-родина.

Защо тъй жално, тъй милно плачеш?

Двата образа се сливат и тяхното сливане е пълно, дълбоко.

Ох, зная, зная — ти плачеш, майко,
затуй, че ти си черна робиня. . .

Майката и родината са черни робини, техният с вещен глас е „глас без помощ глас във пустиня“.

Импулсът за това сливане създава впечатлението за нещо съдбовно, необикновено: загинал е най-великият син на майката-родина, на българската земя.

Плачи! Там близо край град София
стърчи, аз видях, черно бесило,
и твой един син, Българийо,
виси на него със страшна сила.

Апостолът на българската свобода е най-великият син на родината, на България. За него скърби целият народ, цялата българска земя.

Дълъг и интересен път извървява този мотив в българската поезия след Освобождението. В новата обстановка той се обогатява и усложнява. Но колкото и криволичещ и сложен да е неговият път, в началото му са Славейков, Вазов, Ботев. И всички големи български поети след тях пият от „живата вода“ на тяхната поезия.